

Снігур Катерина Володимирівна

*асистент кафедри туризму та країнознавства,
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського*

Снигур Екатерина Владимировна

*ассистент кафедры туризма и страноведения,
Донецкого национального университета экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского*

Snihur Kateryna

*Assistant of the Department of Tourism and Country Studies,
Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky*

ORCID: 0000-0001-7377-315X

DOI: 10.25313/2520-2294-2019-8-5174

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ СИСТЕМ

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ РЕКРЕАЦИОННЫХ СИСТЕМ

TERRITORIAL RECREATION SYSTEMS FORMATION AND DEVELOPMENT FACTORS

Анотація. Розвиток територіальної рекреаційної системи характеризується процесами поступових кількісних та якісних змін, що формують відповідні умови для раціонального використання рекреаційних ресурсів та їх відтворення, одночасно задовольняючи потреби населення у рекреаційних послугах. Рівень розвитку територіальної рекреаційної системи, ефективність її функціонування та територіальна організація, на конкретний часовий горизонт, детермінується різноманітними чинниками. При побудові національної та регіональної стратегій розвитку рекреаційної системи, важливим є виявлення і врахування цих чинників, для ефективного функціонування рекреаційної системи. Тому, виникає необхідність у здійсненні аналізу та узагальненні чинників формування та розвитку територіальних рекреаційних систем.

Основні наукові результати дослідження одержано з використанням комплексу загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, а саме: теоретичного узагальнення, факторного аналізу, системного аналізу та синтезу, абстрактно-логічного методу та абстрактно-теоретичного методів.

В статті проаналізовано існуючі підходи до визначення чинників, що впливають на формування та розвиток територіальної рекреаційної системи, їх зв'язок між собою та особливості кожного з них, з точки зору посилення позитивного впливу або послаблення негативного. Особлива увага приділяється змістовній характеристиці систематизації найбільш активних чинників, що визначають формування та розвиток територіальних рекреаційних систем.

В результаті визначено, що основними чинниками, які впливають на формування та розвиток територіальних рекреаційних систем, та є умовами формування рекреаційних властивостей території, є соціально-економічні, демографічні, ресурсно-екологічні, геополітичні та соціально-психологічні. Вище згадані чинники мають багаторівневу природу, яка залежить від природи їх виникнення, тривалості користування та способу розвитку щодо середовища функціонування. Вдало використовуючи їх особливості можливо ефективно керувати рівнем рекреаційної привабливості територіальної рекреаційної системи.

Ключові слова: рекреація, рекреаційна система, територіальна рекреаційна система, система, чинники формування, розвиток рекреаційної системи, властивості рекреаційної системи.

Аннотация. Развитие территориальной рекреационной системы характеризуется процессами постепенных количественных и качественных изменений, формирующих благоприятные условия для рационального использования рекреационных ресурсов и их воспроизводства, одновременно удовлетворяя потребности населения в рекреационных услугах. Уровень развития территориальной рекреационной системы, эффективность ее функционирования и территориальная организация, на конкретный временной горизонт, детерминируется различными факторами. При построении национальной и региональной стратегий развития рекреационной системы, важным является выявление и учет этих факторов, для эффективного функционирования рекреационной системы. Поэтому, возникает необходимость в осуществлении анализа и обобщении факторов формирования и развития территориальных рекреационных систем.

Основные научные результаты исследования получены с использованием комплекса общенаучных и специальных методов исследования, а именно: теоретического обобщения, факторного анализа, системного анализа и синтеза, абстрактно-логического метода и абстрактно-теоретического методов.

В статье проанализированы существующие подходы к определению факторов, влияющих на формирование и развитие территориальной рекреационной системы, их связь между собой и особенности каждого из них, с точки зрения усиления положительного влияния или ослабления негативного. Особое внимание уделяется содержательной характеристике систематизации наиболее активных факторов, определяющих формирование и развитие территориальных рекреационных систем.

В результате определено, что основными факторами, которые влияют на формирование и развитие территориальных рекреационных систем, и являются условиями формирования рекреационных свойств территории, являются социально-экономические, демографические, ресурсно-экологические, геополитические и социально-психологические. Упомянутые факторы имеют многоуровневую природу, которая зависит от природы их возникновения, продолжительности пользования и способа развития относительно среды функционирования. Удачно используя их особенности возможно эффективно управлять уровнем рекреационной привлекательности территориальной рекреационной системы.

Ключевые слова: рекреация, рекреационная система, территориальная рекреационная система, система, факторы формирования, развитие рекреационной системы, свойства рекреационной системы.

Summary. The development of the territorial recreational system is characterized by the processes of gradual quantitative and qualitative changes, which form suitable conditions for the rational use of recreational resources and their reproduction while meeting the population's demand for recreational services. The level of territorial recreational system development, its functioning effectiveness and territorial organization, on a specific time horizon, are determined by various factors. When constructing national and regional strategies for recreational system development, it is important to elicit and consider these factors for recreational system effective functioning. Therefore, there is a need to analyze and generalize territorial recreational systems formation and development factors.

The main scientific results of the study were obtained by applying a set of general scientific and special methods of research, namely: theoretical generalization, factor analysis, system analysis and synthesis, abstract-logical method and abstract-theoretical methods.

The article analyzes the existing approaches to determining the factors that influence the territorial recreational system formation and development, their relationship with each other and the peculiarities of each of them from the perspective of enhancing the positive impact or reducing the negative. Particular attention is given to the conceptual characteristics of the systematization of the most active factors that determine the territorial recreational systems formation and development.

As a result, it is determined that the main factors that influence the territorial recreational systems formation and development, and are the conditions for the territory recreational properties formation, are socio-economic, demographic, resource-ecological, geopolitical, and socio-psychological. The abovementioned factors are multilevel in nature which depends on their origin nature, life, and mode of development in relation to the operational environment. By using their features successfully it is possible to control the territorial recreational system recreational attractiveness level effectively.

Key words: recreation, recreational system, territorial recreational system, system, formation factors, recreational system development, recreational system properties.

Постановка проблеми. Розвиток територіальної рекреаційної системи характеризується процесами поступових кількісних та якісних змін, що формують відповідні умови для раціонального використання рекреаційних ресурсів та їх відтворення,

одночасно задовольняючи потреби населення у рекреаційних послугах. Рівень розвитку територіальної рекреаційної системи, ефективність її функціонування та територіальна організація на конкретний часовий горизонт детермінується різноманітними

чинниками. При побудові національної та регіональної стратегій розвитку рекреаційної системи, важливим є виявлення і врахування цих чинників, для ефективного функціонування рекреаційної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спроби систематизації чинників, що впливають на формування та розвиток територіальних рекреаційних систем, були здійснені багатьма вченими. Так, Н. Крачило пропонує поділяти комплекс чинників, що зумовлюють розвиток територіальних рекреаційних систем, на дві групи: внутрішні, до яких віднесено природно-географічні і соціально-економічні, причому останні є основними, та зовнішні, як конкретні умови, в яких здійснюється туристський рух і обмін послугами з різними країнами [1]. А. Дубнов пропонує розподіляти чинники на дві групи: чинники залучення (природні умови, тип культурного життя і історичні умови) і чинники диференціації попиту за об'ємом і структурою (туристські ресурси) [2]. Конструктивні схеми систематизації найбільш активних чинників, що визначають формування та розвиток територіальних рекреаційних систем, запропоновані чехословацьким географом П. Маріотом. Він пропонує розрізняти селективні, локалізуючі і реалізуючі чинники. Селективні чинники визначають необхідність і доцільність формування територіальної рекреаційної системи в цілому. До них відноситься: господарство, населення і соціальні чинники. Локалізуючі, обмежують рекреаційну діяльність на деякій території (природні і соціально-культурні чинники). Реалізуючі чинники визначають стан окремих підсистем територіальної рекреаційної системи з точки зору цільової функції (складаються з комунікаційних і матеріально-технічних чинників) [2].

Ю. Веденін та Є. Котляров, у своїх класифікаціях чинників розвитку територіальних рекреаційних систем, визначали, що для розвитку рекреаційної системи в тому чи іншому регіоні необхідним є поєднання рекреаційних ресурсів з рекреаційними потребами населення [3]. Однак, у даному підході не враховано те, що розвитку рекреаційної системи в регіоні сприятимуть лише ті рекреаційні потреби, які обов'язково підкріплені платоспроможністю населення. Чинники попиту і пропозиції, як один із рівнів чинників розвитку рекреаційної системи, розглядала в своїй роботі О. Дудкіна. Автор наголошує, що визначення цих чинників розвитку рекреаційної системи в регіоні є важливим тільки при розгляді рекреаційної системи як ринку рекреаційних послуг (територіально-замкненої системи) [4].

В. Євдокименко, серед визначальних чинників розвитку рекреаційної сфери, виділяє наступні групи чинників: соціально-економічні, демографічні,

соціально-психологічні, екологічні, політичні [5]. В. Шмагіна погоджується з даною класифікацією, однак доповнює екологічний чинник ресурсним [6]. В. Герасименко додає до даної класифікації матеріально-технічні і природно-географічні чинники [7]. Вище згадані автори, окремо від економічних, виділяють матеріально-технічні чинники розвитку рекреаційної сфери. На нашу думку, матеріально-технічні чинники є складовим елементом економічних чинників. Демографічні і психологічні чинники розвитку рекреаційної сфери є складовими елементами соціальних чинників, тому що саме вони формують потреби в рекреаційних послугах. У своїх роботах вчені виділяють природно-географічний та ресурсний чинники. Проте, їх змістовна характеристика відповідає поняттю екологічного чинника, оскільки дослідниками були розглянуті не наявність природних рекреаційних ресурсів та їх географічне розміщення на окремій території, а вплив навколишнього середовища на рекреаційні ресурси, можливість їх використання залежно від рівня антропогенного навантаження на них. На нашу думку, доцільно поєднати ці два підходи і розглянути дані чинники у сукупності як ресурсно-екологічні.

Мета статті. Аналіз та узагальнення чинників формування та розвитку територіальних рекреаційних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи недоліки існуючих підходів до визначення чинників, що впливають на формування та розвиток територіальної рекреаційної системи, варто відзначити, що всі вони пов'язані між собою і розглядати їх відокремлено можна лише з точки зору посилення позитивного впливу або послаблення негативного. Узагальнюючи дані підходи, чинники розвитку рекреаційної системи можна класифікувати як: соціально-економічні, демографічні, ресурсно-екологічні, геополітичні та соціально-психологічні.

До соціально-економічної групи чинників відносять вплив на рекреаційні території встановленого рівня цін, на рекреаційні послуги, та їх економічної доступності для різних верств населення. Середні доходи населення в регіоні суттєво впливають на вартість та різноманіття наявних рекреаційних послуг та розвитку території в певному заданому напрямі. Тобто, збільшення реальних доходів населення веде до зростання платоспроможного попиту, і значну роль в структурі споживання відіграють рекреаційні послуги. Взагалі, покращення економічної та фінансової ситуації в державі веде до збільшення персонального прибутку, що в свою чергу зумовлює більш високу рекреаційну активність, залежно від

виділеної на відпочинок частини доходів, підвищення частки виділених засобів на покриття витрат на рекреаційні послуги [6].

Розвиток рекреаційної системи регіону визначається і станом її матеріально-технічної бази, яка характеризується перш за все забезпеченістю засобами розміщення, підприємствами громадського харчування, роздрібною торгівлі, частиною матеріального виробництва, яка безпосередньо задовольняє потреби рекреації, а також забезпечення транспортом (залізничним, автомобільним, повітряним, річковим, морським), розгалуженістю доріг та їх якістю. Цілком зрозуміло, що оновлення матеріально-технічної бази санаторіїв, пансіонатів, баз відпочинку, розширення системи музеїв та природно-заповідних зон, збільшення та покращення якості транспорту, будівництво автомобільних шляхів, потребує значних нагромаджень капіталу, збільшення капіталовкладень та їх ефективне використання. Однак, необхідно відзначити низьку інвестиційну привабливість мало відвідуваних курортів. Як правило, для зменшення підприємницьких ризиків інвестиції йдуть в кращі курорти, це приводить до виникнення великої кількості занедбаних об'єктів рекреаційного господарства, що так і залишаються без уваги.

Демографічні чинники враховують вікову структуру населення (співвідношення дітей, дорослих та пенсіонерів), стать, показники народжуваності, смертності, природного руху населення та середньої тривалості життя. Розгляд статево-вікової структури населення дозволяє визначити частку населення (основних споживачів рекреаційних послуг) на задоволення потреб якої буде перш за все орієнтуватися діяльність підприємств рекреаційної сфери. До 2020 року старіння населення в світі досягне свого максимуму. В цей період у країнах Європи група населення за віком старше 60 років складе 25% від загальної чисельності населення (в 50-ті ХХ ст. цей показник складав 7%) [8]. В Україні також відбувається відносно старіння населення, однак, на відміну від країн Європи, де рекреаційна активність пенсіонерів зростає, в Україні, через низький рівень доходів пенсіонерів, постійно знижується. Більшість споживачів рекреаційних послуг в Україні складає зайняте населення працездатного віку.

Рівень праце забезпечення регіону також суттєво впливає на розвиток рекреаційної системи. Проблема підвищення трудової зайнятості населення може розв'язуватись шляхом залучення додаткової робочої сили, як на власне рекреаційних підприємствах, так і на підприємствах, що їх обслуговують.

До цієї групи чинників необхідно віднести і проблему відтоку постійного населення. Відомо, що

основною вимогою для розвитку рекреаційної діяльності, в тому чи іншому регіоні, крім природних сприятливих чинників, є проживання місцевого населення. Однак низький рівень заробітної плати, проблеми з працевлаштуванням і відсутність життєвих перспектив призводять до поступового зменшення постійного населення та, відповідно, привабливості рекреаційних територій. Значна кількість найбільш активного населення виїздить в інші регіони та за кордон на тимчасове або постійне місце проживання, тим самим вибуваючи із споживачів рекреаційних послуг в Україні. Тому, важливо, враховувати особливості міграційних процесів при формуванні регіональної політики розвитку рекреаційних систем.

Важливим чинником є зміна у співвідношенні міського і сільського населення. Урбанізація сприяє збільшенню інтенсивності рекреаційної діяльності у великих містах, сільські населені пункти і малі міста за інтенсивністю значно їм поступаються. Чим менший населений пункт, тим нижча інтенсивність рекреаційної діяльності і рекреаційна активність населення. Для сільських жителів і жителів малих міст, як правило, рекреаційна діяльність здійснюється в межах адміністративно-географічного району, області чи регіону [10].

Ресурсно-екологічна група чинників охоплює чинники навколишнього середовища. В першу чергу, це наявність рекреаційних ресурсів — джерел рекреації. Чим більші екологічні показники території, тим більше вона пристосована для розміщення рекреаційних об'єктів. Рекреант є активним споживачем рекреаційних ресурсів. Повноцінно відпочити й отримати максимальний рекреаційний ефект він може лише на спеціальних територіях, віддалених від місця свого постійного проживання [9]. Ці території володіють такими характеристиками як: мальовничість, контрастність форм ландшафту, наявність гідрологічних та орографічних об'єктів та їх доступність, сприятливі природно-кліматичні умови. Зважаючи на це, найбільш привабливими для розміщення рекреаційних об'єктів будуть території, що мають сприятливі умови для збору грибів, ягід, ловлі риби й полювання, пляжного відпочинку тощо.

Геополітичні чинники. Їх значення в сучасному світі займає не останнє місце. Майже всі країни світу мають дохідну статтю бюджету у вигляді доходів від туризму та використання рекреаційних територій. Геополітичні чинники характеризують доступність різних верств населення до певних рекреаційних територій. На цей показник може впливати зовнішня та внутрішня політика держави щодо переміщень населення з метою відпочинку та туризму (тривалість

та складність оформлення туристичних віз до певної країни, кількість документів, що потрібно для цього зібрати), різноманітність способів такого переміщення (літаком, потягом, автошляхами тощо).

Соціально-психологічні. Ця група чинників враховує ментальність та традиції населення, що проживає на тій чи іншій території. З економічної точки зору, ментальність, традиції та звички формують попит населення на той чи інший вид відпочинку. Це, у свою чергу, впливає на його доступність та популярність. Проте сліпе слідування стереотипам в плануванні розвитку рекреаційних територій певного регіону може привести до зниження цінності такого відпочинку, а отже, й до зниження його ефективності. Дані чинники необхідно враховувати під час планування рекреаційних територій, але вподобання з часом можна змінити, направивши їх в потрібне русло. Звичайно, це більш затратно та має більший термін окупності, але у разі правильного підходу гарантується довготривалий результат, який задовольнятиме соціально-економічні потреби населення [8].

Задля збільшення рекреантів та максимальної віддачі рекреаційних ресурсів потрібно ефективно використовувати властивості рекреаційних територій, серед яких функціональна різноманітність, комбінування різних видів рекреації та циклічність. Функціональна різноманітність є головною ознакою рекреаційної діяльності. На сьогодні виділяють такі рекреаційні функції: лікувальна (спрямована на відновлення здоров'я людини), пізнавальна (спрямована на розвиток духовного потенціалу особистості) і спортивна (спрямована на розвиток фізичних сил людини). Комбінування різних видів рекреації на сьогодні може мати безліч варіантів, оскільки будь-яка дія або територія може тій чи іншій мірі використовуватись для відновлення фізичних чи моральних сил. Циклічність, є однією з найважливіших властивостей територіальних рекреаційних

систем. Рекреаційні властивості територій повинні або повністю відновлюватись в часі до моменту їх наступного використання, або їх використання взагалі не повинне зменшувати їх цінності [9]. Якщо ці вимоги не задовольняються, суб'єктам надання рекреаційних послуг потрібно здійснювати витрати на приведення рекреаційних територій до їх первинного стану.

Варто відмітити, що всі вище зазначені чинники формування та розвитку територіальних рекреаційних систем та їх властивості, ефективно працюють лише якщо на території є особливий об'єкт — атрактор. На думку С. Боголюбова, атрактор — це об'єкт або комплекс об'єктів, розташованих на певній території, що володіють різними властивостями, які представляють інтерес для туристів і тих, хто відпочиває, й на цій основі формують мету відвідування об'єктів привабливості [10].

Висновки і перспективи подальших досліджень. В результаті визначено, що основними чинниками, які впливають на формування та розвиток територіальних рекреаційних систем та є умовами формування рекреаційних властивостей території є соціально-економічні, демографічні, ресурсно-екологічні, геополітичні та соціально-психологічні. Вище згадані чинники мають багаторівневу природу, яка залежить від природи виникнення, тривалості користування та способу розвитку щодо середовища функціонування. Регулюючи рівень рекреаційної привабливості територіальної рекреаційної системи, за допомогою таких чинників як: рекреаційні ресурси, організація діяльності осіб, що відпочивають, обслуговування туристів, заходи щодо упорядкування, цінова політика, можна ефективно керувати інтенсивністю використання рекреаційної території, збільшуючи або зменшуючи потік туристів, що дасть змогу регулювати рівень використання рекреаційних властивостей територіальної рекреаційної системи.

Література

1. Крачило Н. П. Основы туризмоведения. К.: Вища школа, 1980. 118 с.
2. Мироненко М. С. Рекреационная география. М., 1981. 208 с.
3. Веденін Ю. А. Динамика территориально-рекреационных систем. М.: Наука, 1982. 260 с.
4. Дудкіна О. П. Регіональні особливості розвитку рекреаційних зон: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка». Львів, 1999. 19 с.
5. Євдокименко В. К. Регіональна політика розвитку туризму (методологія формування, практика реалізації): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка». Львів, 1997. 51 с.
6. Шмагіна В. В. Рекреация и туризм в системе современных приоритетов социально-экономического развития. Одесса: Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2000. 70 с.
7. Герасименко В. Г. Основы туристического бизнеса. Одесса: Черноморье, 1997. 160 с.

8. Денисова І. В. Оцінка сучасного стану розвитку туристсько-рекреаційних територій України // Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. О. Ф. Балацького. Суми, 2014. Т. 2. С. 129–130.
9. Кифяк В. Ф. Методи та принципи формування територіальних рекреаційних систем // Вісник ДІТБ. Серія управління підприємствами в туристичній сфері. 2013. Вип. 17. С. 51–54.
10. Боголюбова С. А. Эколого-экономическая оценка рекреационных ресурсов // Международный журнал экспериментального образования. 2010. № 3. С. 27–28.

References

1. Krachilo, N. P. (1980). *Osnovy turizmovedenija* [Basics of Tourism Studies]. Kyiv, Vyscha Shkola Publ., 118 p.
2. Mironenko, M. S. (1981). *Rekreatsionnaya geografiya* [Recreational geography]. Moscow, 208 p.
3. Vedenin, Yu. A. (1982). *Dinamika territorial'no-rekreatsionnyh system* [Territorial-recreational systems dynamics]. Moscow, Nauka Publ., 260 p.
4. Dudkina, O. P. (1999). *Rehionalni osoblyvosti rozvytku rekreatsiinykh zon*. Diss. kand. ekonom. nauk [Regional features of the development of recreational zones. PhD econom. sci. diss.]. Lviv, 19 p.
5. Yevdokymenko, V. K. (1997). *Rehionalna polityka rozvytku turyzmu (metodolohiia formuvannia, praktyka realizatsii)*. Diss. Dokt. ekonom. nauk [Regional tourism development policy (formation methodology, implementation practice). Dr. econom. sci. diss.]. Lviv, 51 p.
6. Shmagina, V. V. (2000). *Rekreatsiya i turizm v sisteme sovremennyih prioritetov sotsialno-ekonomicheskogo rozvitiya* [Recreation and tourism in the system of modern priorities of socio-economic development]. Odessa, Institute of Market and Economic and Environmental Research, NAS of Ukraine Publ., 70 p.
7. Gerasimenko, V. G. (1997). *Osnovy turisticheskogo biznesa* [Basics of tourism business]. Odessa, Chernomorye Publ., 160 p.
8. Denysova, S. V. (2014). *Otsinka suchasnoho stanu rozvytku turystykorekreatsiinykh terytorii Ukrainy* [Assessment of the current state of development of tourist and recreational territories of Ukraine]. *Ekonomichni problemy staloho rozvytku: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferensii pryeviachenoj pamiaty prof. O. F. Balatskoho* [Economic problems of sustainable development: Proceedings of the International scientific conference dedicated to the memory of prof. O. F. Balatsky]. Sumy, vol. 2, pp. 129–130.
9. Kyfiak, V. F. (2013). *Metody ta pryntsyipy formuvannia terytotialnykh rekreatsiinykh system* [Territorial recreational systems development methods and principals]. *Visnyk DITB. Seriiia upravlinnia pidpriemstvamy v turystychnii sferi* [Bulletin of DITB. Series of tourist enterprises management], issue 17, pp. 51–54.
10. Bogolyubova, S. A. (2010). *Ekologo-ekonomicheskaya otsenka rekreatsiionnyih resursov* [Ecological and economic evaluation of recreational resources]. *Mezhdunarodnyiy zhurnal eksperimentalnogo obrazovaniya* [International Journal of Experimental Education], no 3, pp. 27–28.